

Розділ I

АРХЕОЛОГІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ

УДК 903.4(477.7)«6325»

А. В. Главенчук

ПЛАНІГРАФІЯ, МІКРОСТРАТИГРАФІЯ ТА ЛІТОЛОГІЯ КУЛЬТУРНОГО ШАРУ ВИРОБНИЧОЇ ДІЛЯНКИ НА ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОМУ ПОСЕЛЕННІ АНЕТІВКА 2

Культурний шар північно-східної ділянки поселення Анетівка 2, який залягає в жовтих суглинках і перебуває в зваженому стані (потужністю 0,5–0,6 м), був вивчений десятьма умовними мікрогоризонтами. Давня житлова поверхня знаходилася на рівні 3–5 мікрогоризонтів. На ділянці зафіксовані скупчення археологічного матеріалу (різні за розмірами та потужністю), які склалися з оброблених кременів, фауни, ковадл, відбійників. Всі ці скупчення можна пов'язати з інтенсивною обробкою кременя (а в деяких випадках — і кістки). Більшість скупчень пов'язана з виробничою діяльністю давніх людей. Але деякі скупчення ділянки ЕИ/13–22 мають не антропогенний характер накопичення, а природний, пов'язаний з дією атмосферних опадів, вітрів, ростом рослин, діяльністю землерийних тварин, тощо. Подібні скупчення, наприклад, фіксуються в північній частині розкопу.

Ключові слова: Північно-Західне Причорномор'я, пізній палеоліт, стоянка, культурний шар, стратиграфія, літологія, кремій, класифікація.

При розкопках археологічних пам'яток різних періодів дослідники стикаються з цілою низкою особливостей. Вони спостерігаються при розкопках поселень, стійбищ, мисливських таборів, стоянок одного археологічного періоду, але які знаходяться в різних природних зонах (степові, лісостепові, пустельні, гірські, печерні та відкриті пам'ятки), на берегах різних водоймищ, балок, чи на плато, на високих чи низьких гіпсометричних рівнях і т. п.

Культурний шар багатьох пам'яток степового палеоліту залягає в так званому зваженому стані (ми спостерігаємо шлейф

знахідок, вертикально «зважений», часто досить потужний — до 1 м по вертикалі). При розкопках такого шару досить важко побачити давню денну поверхню, на якій не завжди проявляються і археологічні об'єкти. На культурний шар впливають різні природні процеси, в результаті яких знахідки перевідкладаються, розмиваються і переміщаються в горизонтальному напрямі; таким чином археологи мають справу з культурними шарами пам'яток різного ступеня збереженості, перевідкладеними та тими, що залягають *in situ*. Для виділення різних археологічних об'єктів, виявлення їх особливостей та відмінностей між ними широко застосовують планіграфічний метод вивчення культурного шару, що є складовою комплексного дослідження археологічної пам'ятки. Спостереження за мікροстратиграфією та літологією культурного шару під час польових досліджень (розчистки та промивки культурного шару), аналіз даних в лабораторних умовах разом з вивченням знайдених артефактів, дозволяє прослідкувати нюанси та особливості культурного шару, виділити різні археологічні об'єкти, виявити інситу та перевідкладені частини розкопу, відновити давню структуру пам'ятки.

Пізньопалеолітичне поселення мисливців на бізона Анетівка 2 знайдене і систематично досліджується з 1978 року Причорноморською експедицією. Результати досліджень минулих років достатньо повно представлені в археологічній літературі [12; 8, с. 4–8; 9, с. 129–138; 10, с. 14–27; 1, с. 127–131; 7]. Поселення розташоване на мисі високого правого берега ріки Бакшали, правої притоки Південного Бугу (площадка третьої надзаплавної тераси, злегка похила до річки), на південно-західній окраїні села Анетівка Доманівського району Миколаївської області.

За час розкопок було вивчено біля 1500 м² площі пам'ятки, де знайдено більше 1,5 млн крем'яних виробів і приблизно 0,5 млн уламків кісток тварин [9, с. 129–138]. Серед фауністичних залишків переважають (біля 98 %) кістки бізона [1, с. 127–131]. Вік пам'ятки визначається 18–19 тис. років, що відповідає максимуму останнього зледеніння (радіовуглецеві дати: 18040 ± 150 ЛЕ 2424; 19088 ± 980 ЛЕ 4610; 19170 ± 120 ЛЕ 2947) [10, с. 14–27]. Анетівка 2 визначається як довготривале поселення, на якому весь рік перебували мисливці

на бізона, що підтверджується фауністичним матеріалом [1, с. 127–131]. Виробничий комплекс Анетівки 2 свідчить про наявність повного циклу розщеплення кременю — від розколотих гальок та нуклеусів до готових знарядь праці — і демонструє окраси епігравецькі риси.

З 1992 року по 2006 рік роботи проводились на ділянці виробничого комплексу ЕП/13–22, який знаходиться на північно-східній окраїні поселення [2, с. 76–86; 4, с. 206–227; 5, с. 51–58; 6, с. 225–242; 9, с. 129–138; 11, с. 322–325]. Ділянка ЕП/13–22 є частиною одного з трьох, виділених В. Н. Станко на Анетівці 2, структурно і функціонально різних комплексів, а саме комплексу, що розташований на північ від макроскупчення та складається з мікроскупчень переважно крем'яних виробів (гальок, осколків та уламків, нуклеусів, сколів, виробів з вторинною обробкою), а також кам'яних ковадл, абразивів, відбійників [12; 9, с. 131; 10, с. 25].

Нумерація мікрогоризонтів культурного шару дана у відповідності з прийнятим на розкопі розділенням на умовні мікрогоризонти зняття (в зв'язку з так званою «зваженістю» культурного шару) [8, с. 4–8].

Ділянка ЕП/13–22 (10×4 м) є східною частиною розкопу ЕП/13–22, що знаходиться на березі східної балки, яка впадає в річку Бакшалу, на північно-східній окраїні поселення. Розкопки ділянки ЕП/13–22 проводились з 1992 по 1999 р. На ділянці знято шар чорнозему «А» і «Б» і 10 мікрогоризонтів культурного шару, зроблено прокопку під культурним шаром. Розчистка культурного шару проводилась ножами, горизонтальна фіксація знахідок велась поквдратно (1×1 м) за умовними мікрогоризонтами зняття глибиною 5–7 см, з нанесенням знахідок на план.

Планіграфія є перспективним методом дослідження палеолітичних пам'яток. Саме за допомогою планіграфії ми можемо відновити структуру давнього поселення, виявити відмінності між різними ділянками пам'ятки, зафіксувати житла, виробничі та господарсько-побутові комплекси, ритуальні центри, виявити скупчення кременя і кістки, робочі місця давніх майстрів і т. п. Планіграфія — необхідна складова комплексного дослідження археологічної пам'ятки. Спостереження за мікстратиграфією горизонтів зняття культур-

ного шару дозволяє побачити відмінності всередині самого культурного шару, виявити інситу та перевідкладені частини розкопу, уточнити необхідні деталі при відновленні структури пам'ятки. Методика дослідження культурного шару ділянки включає в себе також і промивку культурного шару. Грунт, починаючи з 2 мікрогоризонту, піддавався промивці водою через сито з отворами діаметром 1 мм, з метою виявлення дрібних артефактів, що залишились після розчистки культурного шару (крем'яні знаряддя — дрібних розмірів і фрагменти виробів, дрібна фауна (в тому числі — лом), дрібки кварциту, вапняку, піщанику, кварцу та інших порід каменю, алювіальна галька, черепашки, шматочки вохри і каоліну. Знахідки, здобуті промивкою, фіксувались в польовому описі поквратно.

На ділянці ЕИ/13-22 в 10 мікрогоризонтах зняття культурного шару (мікрогоризонти зняття — 0,1,2,3,4,5,6,7,8,9) знайдено 330141 кременевий виріб (35316 артефактів знайдено шляхом розчистки культурного шару і 294825 артефактів шляхом промивки культурного шару. Концентрація лусочок і мікролусочок на окремих ділянках розкопу ЕИ/13-22 свідчить про інтенсивне ретушування виробів та роботу з нуклеусами (редуціювання площадок і т. п.). Планіграфічно знахідки залягають нерівномірно, утворюючи скупчення кременю та дрібної фауни.

Розщеплення і обробка кременю здійснювалась за допомогою відбійників та ретушерів і з використанням ковадл. Відбійники, якими користувались на ділянці ЕП/13-22, переважно, з піщаників, рідше — з гранітів, вапняків, кварцитів, кременю з товстою жовною поверхнею. В якості ретушерів використовувались гальки з крупнозернистого матового кварциту, кварцу, піщаників, гнейсів, алювіальної гальки. Ковадлами слугували піщаники, вапняки, гранітогнейси, кварцитові піщаники, плиткові кремені з товстою жовною кіркою. Для обробки кременю давні майстри використовували також й кістяні вироби, але збереженість (цілість) кістки не дозволяє нам візуально (без трасологічного дослідження) виділяти кістяні відбійники і ретушери. Культурний шар ділянки, як і культурний шар всього поселення, залягає в делювіальних суглинках світло-коричневого кольору. При пересиханні суглинків

(в умовах відсутності опадів), під час розчистки культурного шару ножами, відколюються великі шматки ґрунту. Для того щоб дістати артефакти, необхідно розбивати грудки землі, що може спричинити руйнування (поломку) артефактів та втрату частини знахідок. Але промивка культурного шару дозволяє уникнути небажаних наслідків, як то поломка артефактів тощо. Розчистка культурного шару під час сильної засухи здійснюється після зволоження ґрунту водою. Аналіз культурного шару ділянки ЕІ/13–22 за мікрогоризонтами взяття необхідний для вивчення всього спектру відмінностей всередині «зв'язаного» культурного шару.

Мікрогоризонт зняття 0. Мікрогоризонт між підґрунтям «Б» і делювіальними суглинками умовно названий нульовим мікрогоризонтом (він є проміжним, або геологічним шаром, який, скоріш за все, сформувався безпосередньо після того, як давні мешканці покинули поселення). Мікрогоризонт 0 — перехідний між чорноземом «Б» і безпосередньо культурним шаром. Він представляє собою шар чорних або сірих суглинків, змішаних з жовтуватими суглинками нижніх мікрогоризонтів. При висиханні на сонці шар стає дуже щільним. Стратиграфічно це рівень перемішаного шару (сюди намівався матеріал з більш високої південної частини поселення зливовими потоками). Оскільки розкоп ЕІ/13–22 знаходиться на схилі, похилому до східної балки, то в мікрогоризонті 0 (і імовірно в мікрогоризонті 1) на ділянку здійснювався намив з більш високих рівнів південних ділянок поселення. Тому промивка культурного шару в 0 і 1 мікрогоризонтах зняття не вважалась доцільною.

В шарі переважали знахідки кременю. Є невелика кількість дрібних фрагментів кісток, що не піддаються визначенню. Планіграфічно залягання скупчень знахідок не простежується. За загальною поквдратною кількістю крем'яних знахідок найбільш насичені квадрати 0 мікрогоризонту — Е/13, Ж/13, Ж/21, З/13, И/16. В мікрогоризонті 0 ділянки ЕІ/13–22 виявлено 3803 крем'яні вироби — 1,1 % від всієї кількості знайденого на розкопі ЕІ-13/22 в усіх мікрогоризонтах (в тому числі 103 екземпляри виробів з вторинною обробкою). Співвідношення крем'яних продуктів первинного розщеплення і виробів з вторинною обробкою складає 97,3 % (продукти пер-

винного розщеплення) до 2,7 % (знаряддя). Середня щільність розподілення кременю на 1 м²—95 одиниць.

Мікрогоризонт зняття 1. Верхній рівень культурного шару літологічно являє собою світло-коричневі суглинки з плямистими вкрапленнями світло-сірих суглинків (намив?). Забарвленість шару площі розкопу неоднорідна. Шар дуже порізаний кротовинами більш пізнього походження. За структурою і щільністю шар не відрізняється від верхнього мікрогоризонту зняття. Планіграфічно знахідки кременю майже рівномірно, не утворюючи скупчень, розподілені по всій ділянці. Кількісно (за кількістю одиниць крем'яних знахідок на квадрат) насичені квадрати — Е/13, Е/14, Е/16, Ж/16/. Крем'яні вироби з цього мікрогоризонту представлені 5316 екземплярами, що складають 1,6 % від загальної кількості кременю на ділянці ЕИ-13/22, в тому числі 137 виробів з вторинною обробкою. Співвідношення продуктів первинного розщеплення кременю і виробів з вторинною обробкою в цьому мікрогоризонті складає 97,4 % до 2,6 %. Середня щільність розподілення кременю на 1 м² складає 133 одиниці.

Мікрогоризонт зняття 2. Цей мікрогоризонт зняття безпосередньо презентує собою культурний шар поселення, що залягає в світло-коричневих делювіальних суглинках. Починаючи з 2 мікрогоризонту, ґрунт (після розчистки ножами) збирався поквдратно і піддавався промивці, що забезпечує практично 100 % збір знахідок. Крем'яні знахідки з промивки в основному складають дрібні вироби з кременю, обломки цих виробів і такі відходи виробництва як лусочки, мікролусочки, дрібні різцеві сколи, осколки і уламки. В цьому мікрогоризонті знайдено поодинокі обпалені кістки. По всьому простору ділянки зафіксовано вохру в шматках і в вигляді плям (порошку). Планіграфічно кремій з розчистки розміщувався неоднаково. Насичені скупчення спостерігались на квадратах Ж/14, И/15, ЗИ/13-14, ЗИ/17-18, менш насичені — ЕЖ/19. За результатами розчистки квадрати з максимальною кількістю знахідок — Ж/14, З/13, З/18, И/13, И/14, И/15, И/18; за результатами промивки — Е/13, Е/14, З/13, И/13, И/20, И/21.

В 2 мікрогоризонті знайдено 19556 виробів з кременю (що складає 5,9 % від всього зібраного кременю на ділянці). Продуктів первинного розщеплення кременю в мікрогоризонті

знайдено 19238 екз. (98,4 %), виробів з вторинною обробкою — 118 екз. (1,6 %). Середня щільність крем'яних знахідок на 1 м² в мікрогоризонті складає 489 екз. Найбільша середня щільність крем'яних виробів з вторинною обробкою (на 1 м²) в цілому для 0-9 мікрогоризонтів зняття на ділянці складає 25 одиниць на 1 м², найменша — 8 одиниць (для мікрогоризонтів з промивкою). Щільність вище середньої простежувалась на квадраті И/16 2 мікрогоризонту.

Мікрогоризонт зняття 3. Цей мікрогоризонт літологічно являє собою світло-коричневі делювіальні суглинки. На квадратах Е/13, Ж/13, З/13, И/13 зафіксовані скупчення кісток. На квадратах Ж/13, З/13, И/13, И/16, И/18, З/18 простежуються мікроскупчення кісток, вперемішку з кременем. В 3 мікрогоризонті є обпалені кістки і багато шматочків вохри. Скупчення кременю зафіксовані на квадратах Е/18 (знайдені серед кременю і великі шматки вохри), Ж/16, Ж/18-19. В 3-му мікрогоризонті зняття кількість крем'яних знахідок різко зросла. Найбільш кількісно насичені квадрати: розчистка — И/13, Ж/13, Ж/14, Ж/16, З/17, промивка — Ж/13, Ж/14, Ж/15, Ж/16, Ж/18, З/13, З/15, И/14.

Було виявлено 34499 виробів з кременю (10,4 % від загальної кількості на ділянці). Продукти первинного розщеплення складають 98,4 % (33743 екз.), вторинно оброблені вироби нараховують 2,2 % (756 екз.). Середня щільність знахідок на 1 м² в цьому мікрогоризонті складає 862 екз. на 1 м². Щільність виробів з вторинною обробкою вище середньої спостерігаємо на квадратах Е/13, Ж/13, Ж/14, Ж/16, З/14, И/15 3-го мікрогоризонту.

Мікрогоризонт зняття 4. Грунт 4 мікрогоризонту зняття представляє собою світло-коричневий суглинок, у північній частині ділянки (лінії ЖЗ/21-22) змішаний з каоліном (не в вигляді плям), який в цьому місці має неприродне походження (суглинок ділянки не містить каоліну). Через що грунт в цій частині розкопу має білуватий відтінок. Можливо, каолін потрапив на цю ділянку в результаті змиву з більш високих рівнів поселення (необхідно відмітити наявність в культурному шарі Анетівки 2 великої насиченої каолінової плями штучного походження, зафіксованої геологом В. Ф. Петрунем). На рівні 4 мікрогоризонту в південній частині ділянки ЕИ/13-

22, на квадратах ЖЗ/13–16 спостерігалось ущільнення шару крихтами крупнозернистого матового кварциту (при розчистці шару ножами це ущільнення явно відчувалось), тобто суглинки змішані з крихтами кварциту. Ні в 3 мікрогоризонті, ні в 5 мікрогоризонті нічого подібного зафіксовано не було. Можливі декілька варіантів пояснення походження цього явища: 1) підготовка робочого майданчика з метою запобігання його розмивання в негоду («цементування» робочого майданчика); 2) короткочасна, але інтенсивна обробка крупнозернистого кварциту, величезна кількість відходів від яких була втоптана в шар поселення; 3) для розщеплення і обробки кременю використовувались відбійники і/або ретушери з крупнозернистого кварциту, який легко руйнувався, і відбійники швидко ставали непридатними і були викинуті (далі — як в 2 варіанті). Необхідно відмітити, що такі ретушери і відбійники, знайдені при дослідженні культурного шару, переважно фіксуються у фрагментованому вигляді. На всій ділянці присутня вохра у вигляді порошку і цілих шматків. На квадратах ЖЗ/13–14 зафіксовані невеликі вохристі плями. Такі ж невеликі вохристі плями знайдені і на інших квадратах цієї ділянки (суглинки в цих місцях — бордового кольору).

Планіграфічно знахідки в мікрогоризонтах 3 і 4 створюють чіткі міроскупчення кременю вперемішку з дрібною фауною. На квадраті И/19 розташовано скупчення кременю і кісток протяжністю 40 см (по лінії «північ-південь») і 45 см (по лінії «схід-захід»). На квадраті И/16 знаходиться скупчення кременю і кісток розміром 73 см (по лінії «північ-південь») і 55 см (по лінії «схід-захід»). На квадраті И/13 розташовані два скупчення кременю і дрібних кісток таких розмірів: 25 см (по лінії «північ-південь») і 35 см (по лінії «схід-захід»); 19 см (по лінії «північ-південь») і 18 см (по лінії «схід-захід»). Скупчення кременю і дрібних кісток зафіксовані на квадратах ЗИ/13, Ж/13–14 (втягнуте скупчення по лінії північний захід — південний схід, розміром приблизно 160x40 см, скоріш за все пов'язане з напрямком ходу кротовин чи потоків води). На квадратах И/15, ЖИ/16–17, Е/18 присутні невеликі скупчення кременю, разом з кременем тут знаходились 2 великих шматки вохри. За кількістю крем'яних виробів найбільш насичені квадрати за даними розчистки — Ж/13, Ж/14, Ж/17, З/13, З/16, И/13,

И/16, И/18, за даними промивки — З/13, З/14, З/16, З/20, И/13, И/16.

В даному мікрогоризонті знайдено 30425 крем'яних виробів (0,2 % від загальної кількості знахідок на розкопі). 98,3 % цієї кількості кременю з мікрогоризонту складають продукти первинного розщеплення кременю (29917 екз.), вироби з вторинною обробкою складають 1,7 % (508 екз.). Основну масу вищерадь складає, як і в попередніх мікрогоризонтах, мікроінвентар — 301 екз. (59,2 %). Середня щільність крем'яних знахідок на 1 м² складає в 4-му мікрогоризонті 760 екз. Щільність виробів з вторинною обробкою вище середньої відмічена на квадраті З/13. В цьому мікрогоризонті також знайдено вістря в кістки.

Мікрогоризонт зняття 5. Цей мікрогоризонт зняття представляє також світло-коричневий, подекуди жовтуватий суглинок. Археологічний матеріал залягав нерівномірно. Але чітких скупчень не зафіксовано. Невелика концентрація кременю спостерігалась в південній частині розкопу. В цій же частині, на квадратах З/13, З/15, И/13, И/16 виявлені невеликі скупчення кісток. Натомість, значна концентрація кременю спостерігалась на квадраті Е/19. Досліджено скупчення кременів та кістки округлої форми (розміром 42×30 см) в північно-західному куті квадрату З/13 та на квадраті И/13, на який воно частково «заходить». На квадраті И/13 присутнє скупчення кременю і кістки (розміром 75×15 см), витягнуте по лінії «схід-захід». На квадраті З/14 — невелике округле скупчення кременів і кістки, ледве зміщене від центра квадрата на схід (розміром 20×20 см). Скупчення кременю і кісток, витягнуте по лінії «північний захід-південний схід» (розміром 240×60 см), знаходиться на квадратах З/15 (південно-західна частина), И/15 (північно-східна частина), И/16 (простягається через увесь квадрат по центру і заходить в борт сусідньої ділянки на квадратах К/16–17). Невелике скупчення знайдено на квадраті И/19. Найбільшу кількість матеріалу знайдено на квадратах Е/19, З/13, З/15, И/13, И/15, И/16 (за результатами розчистки), за результатами промивки — на квадратах Е/16, Ж/13, Ж/14, З/13, З/14, З/15, И/15, И/16.

В 5 мікрогоризонті зняття було знайдено 62981 кременевий виріб (19,1 % від загальної кількості на ділянці). Продукти

первинного розщеплення складають 99 % (62359 екз.), вторинно оброблені вироби нараховують 1 % (622 екз.). В 5 мікрогоризонті дуже великий процент знахідок, здобутий промивкою (19,8 % від загальної кількості кременю, знайденого промивкою на ділянці). Це пов'язано з тим, що культурний шар Анетівки 2 знаходиться в «зваженому» стані і найдрібніші часточки кременю, які найлегше просідають вниз (по вертикалі), саме і складають знахідки з промивки (лусочки, мікролусочки, різцеві сколи, дрібні обломки знарядь). Це вертикальне перевідкладення культурного шару відбулось ще в процесі життєдіяльності палеолітичних анетівських жителів. Таким чином культурний шар ущільнюється і не руйнується природними факторами після того, як жителі залишили поселення. Серед продуктів з вторинною обробкою мікроінвентар складає 51,4 % (320 екз.). Середня щільність знахідок на 1 м² в цьому мікрогоризонті складає 1574 екз. на 1 м². Щільність виробів з вторинною обробкою вище середньої відмічена на квадратах З/13, З/14, З/15, И/15, И/16 5-го мікрогоризонту.

Мікрогоризонт зняття 6. Максимальна кількість матеріалу цього мікрогоризонту виявлена на квадратах по лінії 22, 21 і 20. Пов'язано це з тем, що в давнину балка, на березі якої знаходиться ділянка, була ширша. В пізніші часи вона почала «замиватись» і на вказаних лініях відбувалось відкладення породи і культурних залишків з більш високих точок поселення. По лінії 21 і 22 — шар чорнозему Б, по лінії 20 — шар лесоподібного суглинку, остання частина — відкладення лесу.

Археологічний матеріал залягав без чітких скупчень. На квадратах И/22 і И/16 — невеликі скупчення кісток тварин, які тягнуться західніше, на ділянку КП-13/22. Невеликі скупчення знаходяться на квадратах З/14, З/15, И/16 (скупчення на квадраті И/16 витягнуто на північний захід (зливові потоки?)). Скупчення помічено також на квадратах Е/19–20 і З/20 (невелике). Кількісно насичені кременем квадрати за підсумками розчистки культурного шару — Е/19, Е/20, Е/21, З/13, З/15, З/20, И/13, И/16, И/20, И/21, за результатами промивки — Ж/13, З/13, З/14, И/13, И/16.

В 6 мікрогоризонті зняття було виявлено 57287 крем'яних виробів (17,5 % від загальної кількості на ділянці). Продукти первинного розщеплення складають 99,1 % (56782 екз.), вто-

ринно оброблених виробів нараховують 0,9 % (505 екз.). Серед продуктів з вторинною обробкою мікроінвентар складає 47 % (237 екз.). В 6 мікрогоризонті також, як і в 5 мікрогоризонті, дуже великий процент знахідок, здобутий промивкою (18,4 % від загальної кількості кременю, знайденого промивкою на ділянці). Середня щільність знахідок на 1 м² в цьому мікрогоризонті складає 1432 екз. на 1 м².

Мікрогоризонт зняття 7. Літологія 7 мікрогоризонту зняття представлена лесоподібним суглинком світло-коричневого (місцями рудуватого) кольору, виключаючи північні квадрати ділянки (20-і квадрати представлені лесоподібними суглинками, змішаними з чорноземом «Б», 22-а лінія — майже цілком складається з чорнозему). В 7 мікрогоризонті зняття кремій розподілявся нерівномірно. Найбільша його кількість — на квадратах Ж/20, Ж/21 і Е/21 і південно-західних квадратах розкопу. На цих квадратах кремій розподілявся рівномірно чи утворював «розмиті» скупчення (наприклад, квадрати Е/21, И/13, И/14). На квадратах И/16 і И/17 можна прослідкувати чітке скупчення, що заходить в західний борт розкопу. Скупчення розташовувалось у північно-західному секторі квадрата И/16 і південно-західному секторі квадрата И/17. Максимальна довжина скупчення по лінії «північ-південь» дорівнює 80 см, максимальна ширина — 35 см. Найбільш кількісно насичені квадрати за даними розчистки — Е/21, Ж/20, Ж/21, И/13, И/15, И/16, И/20, за результатами промивки — Ж/13, З/13, З/14, З/15, И/15, И/16.

В 7 мікрогоризонті зняття було виявлено 53718 крем'яних виробів (16,3 % від загальної кількості на ділянці). Продукти первинного розщеплення складають 98,7 % (53029 екз.), вторинно оброблені вироби нараховують 1,3 % (689 екз.). 7 мікрогоризонт є третім з мікрогоризонтів зняття культурного шару ділянки ЕИ/13–22 (разом з 5-м і 6-м), з великим відсотком знахідок, здобутих промивкою (17,6 % від загальної кількості кременю, знайденого промивкою на ділянці). Серед продуктів з вторинною обробкою мікроінвентар складає 41,6 % (287 екз.). Середня щільність знахідок на 1 м² в цьому мікрогоризонті складає 1343 екземпляри на 1 м². Щільність виробів з вторинною обробкою вище середньої — на квадратах Ж/20 і И/16 7-го мікрогоризонту.

Мікрогоризонт зняття 8. Грунт мікрогоризонту на квадратах ЕИ/13–19, як і в верхніх мікрогоризонтах, презентує собою жовтуваті суглинки. Але, починаючи з 20-х квадратів, шар стратиграфічно представлений лесоподібними суглинками, змішаними з чорноземом «Б». Ближче до 22 квадратів шар майже цілком складається з чорнозему. Простежується скупчення на квадратах И/15, И/16 і З/15 (як і в верхніх мікрогоризонтах зняття). З заходу скупчення продовжується на квадрат К/16. Велика кількість кременю знаходилась вперемішку з дрібно роздробленою кісткою. Фіксується скупчення і на північній ділянці розкопу (квадрати З/20–22). Воно складається переважно з крем'яних виробів. Уламки фауни тут поодинокі. Але оскільки шар тут майже цілком складається з чорнозему, то напевне це скупчення — дія змиву, а не антропогенних факторів. Цей мікрогоризонт зняття культурного шару демонструє зменшення кількості знахідок у порівнянні з верхніми мікрогоризонтами. Найбільш кількісно насичені квадрати за результатами розчистки культурного шару — Е/21, Ж/20, Ж/21, И/16, за результатами промивки — Ж/20, З/13, З/14, З/15, З/21, И/13, И/16.

У 8 мікрогоризонті зняття було виявлено 36900 крем'яних виробів (11,2 % від загальної кількості на ділянці). Продукти первинного розщеплення складають 97,3 % (35911 екз.), вторинно оброблені вироби нараховують 2,7 % (989 екз.). Серед продуктів з вторинною обробкою мікроінвентар складає 45,7 % (452 екз.). Середня щільність знахідок на 1 м² в 8-му мікрогоризонті складає 922 екземпляри на 1 м². Щільність виробів з вторинною обробкою вище середньої — на квадратах Е/20 і Ж/20 8-го мікрогоризонту.

Мікрогоризонт зняття 9. На ділянці в 9-му мікрогоризонті зняття спостерігаємо різну геологію відкладень. Е-И/13 — відкладення світло-зеленого кольору, змішані з лесоподібним суглинком світло-коричневого (місцями рудуватого) кольору. Ближче до 17–18 лінії ці відкладення поступово переходять в лесоподібний суглинок світло-коричневого кольору. По 19 лінії лесоподібний суглинок світло-коричневого кольору переходить в чорнозем «Б» (сіруваті і чорні суглинки). Лінія переходу чітко фіксується на розкопі. Чорнозем за кольором неоднорідний. Біля лінії контакту з лесоподібним суглинком вони частково

вмішані, але переважає чорнозем. По лінії 20-х і 21-х квадратів чорнозем має більш світлий відтінок в порівнянні з лінією 22-х квадратів. Схожа горизонтальна стратиграфія спостерігалась в 5 і 6 мікрогоризонтах зняття. Культурний шар цієї ділянки був сильно порушений землерийними тваринами.

В 9-му мікрогоризонті — кілька скупчень. На квадратах ИК/13, ИК/15, ИК/17–18 скупчення є результатом розмиву ділянки КП/13–22 (незважаючи на консервацію). На квадратах И,З,Ж,Е/22 — така ж ситуація. Різниця рівнів між ділянками на момент дослідження шару була 25–28 см. Ділянка ЕИ/13–22 знаходиться на березі давньої балки, що впадає в річку Бакшалу. Зі сходу відстань до балки складає від 3 до 5 м, з півночі — від 2 до 4 м. В цілому, цей мікрогоризонт з південної сторони ділянки знаходиться на 10–15 см нижче культурного шару. На квадраті И/17 виступили глинисті породи, що підстилають делювіальний шар.

На більшій частині ділянки (південний і центральний сектори розкопу) кремій знайдено переважно в окремих кротовинах. У північному секторі розкопаної ділянки ситуація інша. На квадратах И/20–22, З/22, Е/21–22 ситуація аналогічна вищеописаній. На квадратах Е/20, Ж/20–22, З/21 відмічено більшу (іноді в 10 раз) концентрацію матеріалу в порівнянні з сусідніми квадратами. На цих квадратах зібрана половина матеріалу всього 9-го мікрогоризонту. Особливо насичені квадрати ЖЗ/21, Ж/20. Методом промивки культурного шару в мікрогоризонті знайдено шматок піщаника з забитістю і уламок піщаника зі слідами вохри. На квадраті Е/20, в північно-західному куті — кротовина, яка виходить частково на квадрати Ж/20 і Ж/21, на яких в попередньому шарі було помічено велике скупчення культурних залишків. На квадраті З/14 відмічено заповнення кротовин золою, що ймовірно вказує на існування тут в давнину вогнища; пізніше, через м'якість шару, в цьому місці пройшли землерийні тварини, які втягнули золу глибше первісного її знаходження. Опосередковано існування вогнища підтверджується великою кількістю в цій частині ділянки в усіх мікрогоризонтах зняття «вугликів» (обвугленої кістки), обпаленої вохри і обпаленого кременю в скупченнях на квадратах Е-И/13, З/14, З/15, И/15, И/16. Вогнище в цьому місці виконувало господарсько-побутову, а не ритуальну

функцію. В мікрогоризонті зафіксовано багато кротовин. Сильно перериті кротовинами квадрати З/13, Е/13, З/14, Е/14. На квадраті Ж/18 — кротовина вздовж південної сторони, яка продовжується до квадрата И/16. На квадраті З/18 — кротовина діаметром 40 см, яка трохи заходить на квадрат З/17 (на 9–10 см). Квадрат И/20 сильно потривожений кротовинами. В цілому кількість знахідок різко зменшується. В південній частині ділянки знахідки практично відсутні, а в північній її частині кількість знахідок дещо збільшується. Це пов'язано з верхньою частиною давньої промоїни, яка знайдена при прокопці під культурним шаром. За результатами розчистки, найбільш насичені (кількісно) квадрати — З/21, Ж/20, Ж/21. За результатами промивки найбільша кількість кременю на квадратах И/13, И/16, З/15, З/22, Ж/20, Ж/21, Ж/22.

В 9 мікрогоризонті зняття виявлено 25656 крем'яних виробів (7,8 % від загальної кількості на ділянці). В мікрогоризонті спостерігаємо досить високий процент виробів з вторинною обробкою (в порівнянні з попередніми мікрогоризонтами). Продукти первинного розщеплення складають 97,5 % (25020 екз.), вторинно оброблені вироби нараховують 2,5 % (636 екз.). Серед продуктів з вторинною обробкою мікроінвентар складає 42,6 % (271 екз.). Середня щільність знахідок на 1 м² в цьому мікрогоризонті складає 641екз. на 1 м². Щільність виробів з вторинною обробкою вище середньої — на квадратах Ж/20 і Ж/21 9-го мікрогоризонту.

Мікрогоризонт зняття 10. Прокопка під культурним шаром. В результаті прокопки (на глибину 30 см) з'ясовано, що сильна концентрація матеріалу на квадратах Ж/20, Ж/21 і З/21 9-го мікрогоризонту зв'язана з давньою промоїною. Більшу частину археологічного матеріалу під час прокопки зібрано в промоїні. В мікрогоризонті прокопки знайдено 1917 кам'яних виробів (в т.ч. 1900 — з кременю). По лінії 20–21-х квадратів спостерігався перехід від чорнозему «Б» (що являє собою чорні і темносірі суглинки) до делювіальних суглинків світло-коричневого кольору. Межа між чорноземом «Б» і світло-коричневим делювієм — чітка, верхній шар делювію покритий вапняковим нальотом («завапнякований») і має білий колір.

Висновки. Аналіз шару ділянки показав, що різні мікрогоризонти зняття культурного шару представляють різну лі-

тологію і стратиграфію відкладень. Культурний шар ділянки III/13–22, як і культурний шар всього поселення Анетівка 2, залягає в делювіальних суглинках світло-коричневого кольору (іноді колір суглинків — жовтуватий або рудуватий). Мікрогоризонт 0 — перехідний між чорноземом «Б» і безпосередньо культурним шаром (шар чорних чи сірих суглинків, перемішаних з жовтуватими суглинками нижніх мікрогоризонтів). Стратиграфічно це рівень перемішаного шару, куди відійснювався намив матеріалу з більш високої південної частини поселення зливовими потоками. Мікрогоризонт 1 літологічно презентує собою світло-коричневі суглинки з плямистими вкрапленнями світло-сірих суглинків. Шар з 2-го по 8-й мікрогоризонт зняття включно репрезентований лесоподібним суглинком світло-коричневого (місцями рудуватого) кольору, окрім північної частини ділянки. З 20-х квадратів шар стратиграфічно представлений лесоподібними суглинками, змішаними з чорноземом «Б». Ближче до 22 квадратів шар майже цілком складається з чорнозему. В 9-му мікрогоризонті зняття на Е-И/13 — відкладення світло-зеленого кольору, змішані з лесоподібним суглинком світло-коричневого (місцями рудуватого) кольору. Ближче до 17–18 лінії ці відкладення поступово переходять у лесоподібний суглинок світло-коричневого кольору. По 19 лінії лесоподібний суглинок світло-коричневого кольору переходить в чорнозем «Б» (сіруваті і чорні суглинки), що пов'язано з давньою промоїною, яка виявлена під час прокопки під культурним шаром. По лінії 20–21-х квадратів вдалося простежити перехід від чорнозему «Б» до делювіальних суглинків світло-коричневого кольору з чіткою «завапняковою» лінією переходу.

Планіграфічно скупчення кременю в 0 і 1 мікрогоризонтах зняття шару не спостерігаються. З 2-го по 9-й мікрогоризонт включно зафіксовано різні за розмірами і потужністю скупчення кременю і фауни [6, с. 225–242]. Більшість скупчень презентує собою концентрацію кременю разом з дрібною кісткою. Але деякі скупчення складаються або з кременю, або з фауни. Часто в них крем'яні вироби знаходяться разом з ковадлами і відбійниками та ретушерами.

Всі ці скупчення можна пов'язати з інтенсивною обробкою кременю (а в деяких випадках — і кістки), яка представле-

на повним циклом такої обробки: від первинного розщеплення кременю до підбору заготовок і виготовлення знарядь праці і вкладнів для мисливського озброєння. Концентрація лусочок і мікролусочок на окремих ділянках розкопу ЕИ/13–22 дозволяє говорити про інтенсивне ретушування виробів і роботі з нуклеусами. Більшість скупчень пов'язано з виробничою діяльністю давніх людей. Але деякі скупчення ділянки ЕИ/13–22 мають «природний», а не антропогенний характер походження (як, наприклад, скупчення, що фіксуються в північній частині розкопу).

Необхідно вказати, що на культурний шар виробничої ділянки Анетівки 2 впливали різні природні фактори (це звичайна річ для відкритих степових пам'яток палеоліту): життєдіяльність землерийних тварин, ріст рослин і атмосферні фактори (дощі, сніги, морози). Тому можна стверджувати, що шар ділянки є частково інситним, частково порушеним. Беручи до уваги «зваженість» культурного шару, вивченого десятима (0–9) умовними мікрогоризонтами зняття, потужність його складає 50–60 см. Насиченість крем'яними знахідками неоднакова в різних мікрогоризонтах зняття. Рівень давньої жилої поверхні на ділянці ЕИ/13–22 ми пов'язуємо з 3, 4 і 5 мікрогоризонтами зняття [3, с. 49–52]. Саме в цих шарах знайдена (шляхом розчистки культурного шару) основна маса знахідок великих і середніх розмірів, які важче піддаються перевідкладенням по вертикалі. Можливо, це підтверджується і поміченим на рівні 4 мікрогоризонту в південній частині ділянки ЕИ/13–22, на квадратах ЖЗ/13–16 ущільненням шару крихтою крупнозернистого матового кварциту. За даними промивки ділянки найбільш насичені горизонти — це 5, 6, 7 [3, с. 49–52], що не вступає в протиріччя з даними розчистки, так як найлегше перевідкладаються по вертикалі мініатюрні вироби, які складають основну масу знахідок шляхом промивки культурного шару. Вони складають один і той же горизонт існування давньої стоянки, трохи «зважений» по вертикалі.

Крем'яні артефакти, залишені на мікроскупченнях кременю виробничої ділянки, принципово не відрізняються один від другого. Беручи до уваги специфіку формування культурного шару в конкретних умовах (що залежали не тільки від людей,

але й від природних процесів: опади, вітри і т. д.) і нерівності давнього рельєфу, ми можемо говорити, що мікрогоризонти вищого культурного шару 3–5 відносяться до одного і того ж «культурного» горизонту, пов'язаного з давнім кременевим виробництвом. Культурний шар частково перевідкладений, але на ньому чітко фіксуються інситні скупчення, на яких проходило первинне розщеплення кременю давніми майстрами, підбір заготовок, виготовлення знарядь праці і вкладнів для мисливського озброєння. В подальшому необхідно більш точно висвітлити просторовий розподіл крем'яних артефактів (за окремими категоріями) на даній виробничій ділянці для чіткого окреслення робочих місць з розщеплення та обробки кременю і визначення специфіки кожного з них.

Джерела та література

1. Библикова В. И., Старкин А. В. Характеристика остеологического материала из раскопок позднепалеолитического поселения Анетовка 2 // Станко В. Н., Григорьева Г. В., Швайко Т. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2. — Киев: Наукова думка, 1989. — С. 127–131.
2. Главенчук А. В. Раскопки производственного участка на Анетовке 2 // Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования. — Одесса: Гермес, 1997. — С. 76–86.
3. Главенчук А. В. Раскопки производственного участка на поселении Анетовка 2 // Археологія та етнологія Східної Європи. — Одесса: Друк, 2002. — С. 49–52.
4. Главенчук А. В. Исследование производственного участка на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2 // Stratum plus. — СПб., Кишинев, Одесса, 2003–2004. — № 1. — С. 206–227.
5. Главенчук А. В. Производственный участок на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2 // Археологические записки. — Ростов-на-Дону, 2004. — Вып. 3. — С. 51–58.
6. Главенчук А. В. Планиграфия находок и микростратиграфия культурного слоя участка ЕИ/13–22 на поселении Анетовка 2 // Stratum plus. — СПб., Кишинев, Одесса, 2005–2009. — № 1. — С. 225–242.
7. Смольянинова С. П. Палеолит и мезолит Степного Побужья. — Киев: Наукова думка, 1990. — 107 с.
8. Станко В. Н. К методике изучения микроструктур памятников палеолита // Древности причерноморских степей. — Киев: Наукова думка, 1993. — С. 4–8.
9. Станко В. Н. Охотники на бизона в позднем палеолите Украины // Археологический альманах. — Донецк, 1996. — № 5. — С. 129–138.

10. Станко В. Н. Некоторые итоги изучения позднего палеолита Северо-Западного Причерноморья (Южнобугская группа памятников) // Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования. — Одесса: Гермес, 1997. — С. 14–27.
11. Станко В. Н. Анетовка 2 — позднепалеолитическое поселение и святилище охотников на бизонов в Северном Причерноморье // Stratum plus. — СПб., Кишинев, Одесса, 1999. — № 1. — С. 322–325.
12. Станко В. Н., Григорьева Г. В., Швайко Т. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2. — Киев: Наукова думка, 1989. — 138 с.

A. V. Glavenchuk

SPATIAL, MICRO-LAYER STRATIGRAPHY AND LITHOLOGY ANALYSIS OF THE CULTURAL LAYER SITE OF ANETOVKA 2

Cultural layer of the site of Anetovka 2, - 0,5–0,6 thick, was studied by removal of 10 micro-layers. Ancient living surface refers to 3rd — 5th micro-layers. Several concentrations of anthropogenic origin, including processed flints, faunal remains, anvils exc., were spatially defined. Above all, the concentration of flints and faunal remains, that was formed as the result of natural factors action (rain flows), was revealed in the northern part of the excavation area.

Key words: North-West Black Sea region, Upper Paleolithic, site, cultural layer, stratigraphy, lithology, flint, classification.

А. В. Главенчук

ПЛАНИГРАФИЯ, МИКРОСТРАТИГРАФИЯ И ЛИТОЛОГИЯ КУЛЬТУРНОГО СЛОЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО УЧАСТКА НА ПОЗДНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКОМ ПОСЕЛЕНИИ АНЕТОВКА 2

Культурный слой северо-восточного участка поселения Анетовка 2, который залегает в желтых суглинках и находится во взвешенном состоянии (мощностью 0,5–0,6 м), был изучен десятью условными микрогоризонтами. Древняя жилая поверхность находилась на уровне 3–5 микрогоризонтов снятия. На участке зафиксированы скопления археологического материала (разных размеров и мощности), которые состояли из обработанных кремней, фауны, наковален, отбойников. Все эти скопления можно связать с интенсивной обработкой кремня (а в некоторых случаях — и кости). Большинство скоплений связано с производственной деятельностью древних людей. Но некоторые скопления

участка ЕИ/13–22 имеют «природный», а не антропогенный характер происхождения, связанный с такими явлениями, как дожди, снега, ветры, рост растений и деятельность землеройных животных. Подобные скопления, например, фиксируются в северной части раскопа.

Ключевые слова: Северо-Западное Причерноморье, поздний палеолит, стоянка, культурный слой, стратиграфия, литология, кремень, классификация.

УДК 392.51(=163.2)

Г. І. Златова

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТРАДИЦІЙНОЇ ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ БОЛГАР В ДОСЛІДЖЕННЯХ БОЛГАРСЬКИХ НАУКОВЦІВ

Стаття присвячена проблемам дослідження традиційної весільної обрядовості болгар в роботах болгарських істориків, етнологів, фольклористів. Дослідження зарубіжних учених охоплюють період з кінця ХІХ до кінця ХХ ст. і присвячені проблемам збереження весільної атрибутики і основних обрядових дій, ступеню збереження пісенної спадщини болгар в різних регіонах Болгарії.

Ключові слова: *весільна обрядовість, атрибутика, болгари, обрядові дії.*

Дослідженням весільної обрядовості болгар на теренах сучасної Болгарії займалося багато дослідників. Результатами таких пошуків став досить значний матеріал, який ми, розгорнуто або побіжно, в цій статті зробимо спробу проаналізувати. На нашу думку, варто звернути особливу увагу на дослідження болгарських вчених, оскільки їх праці є дуже важливими для дослідження історії та культури болгар-переселенців і, хоч і не в усіх випадках, але часто ми можемо знайти відповіді на наші питання саме серед праць дослідників Болгарії. Ми вважаємо, що при розгляді зарубіжної історіографії не варто ділити її на етапи, доцільніше буде розглянути її за хронологією. Дослідження болгарських науковців є важливими і дозволяють про-